

СТРАТЕГІЇ НАРАТИВІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ В ТЕОРІЇ ІСТОРІЇ ХЕЙДЕНА ВАЙТА

Олена Мішалова

Анотація. Стаття присвячена розгляду теорії історії американського філософа історії Хейдена Вайта, зокрема стратегіям наративізації історичного знання в його концепції історичного наратива. Вайт вважав, що не може бути науки в сучасному розумінні без теорії. На формування його дослідницького підходу значною мірою вплинули критична філософія історії Моріса Мандельбаума, яка заклала аналітичні підвалини вайтівської теорії історичного знання, філософія історії Робіна Колінгвуда, що звернула його увагу до питань концептуально-методологічної схожості між історіописанням і літературою, а також аналітична наративна філософія історії Артура Данто, відповідно до якої історичний факт розглядається як дискурсивний феномен, а історична оповідь — як форма організації історичного знання в часові цілісності. Слід зауважити, що Вайт звертав увагу на потужний вплив, який здійснили на формування його позиції ідеї Мішеля Фуко та французьких філософів структуралістів, зокрема Ролана Барта й Жака Дерідди. Зазначено, що Вайт вважав свій підхід модерністським, однак, як слушно зауважує Ева Доманська, у його працях проявляються риси, характерні для постмодерністського дискурсу, які лише підтверджують, що Вайт є багатовимірним і міждисциплінарним дослідником. Він поєднав теорію історіографії та теорію літератури в ширшу рефлексію на тему наративного розуміння дійсності.

Відповідно до теорії історичного знання Вайта, історична оповідь являє собою вербальну структуру у формі оповідного прозового дискурсу, яка претендує на те, щоб бути моделлю або знаком минулих структур і процесів із метою пояснення, чим вони були, шляхом їхньої репрезентації. Він вирізняє наступні рівні концептуалізації історичної праці: хроніка; історія; тип побудови сюжету; тип аргументації; тип ідеологічного підтексту. Відтак, постулюються три очевидні виміри історичної праці: епістемологічний, естетичний і моральний, а також глибинний метаісторичний вимір, на якому функціонують некритично прийняті парадигми (або стилі) історичного мислення.

Наголошено, що в межах вайтівської концепції історичного наратива пропонується певна схема з дванадцяти категорій історичного мислення на зразок дванадцяти кантіанських апіорних категорій розсудку — набір концептуальних інструментів, конкретна комбінація яких визначає, якої форми і змісту в результаті набуде та чи інша історична оповідь, створюючи «ефект реальності». Тобто історичний наратив являє собою свого

роду пазл, що складається з різних форм наративізації історичного знання: пояснення шляхом побудови сюжету (роман, комедія, трагедія, сатира), пояснення завдяки формальній аргументації (формізм, органіцизм, механіцизм, контекстуалізм) та пояснення через ідеологічний підтекст (консерватизм, лібералізм, радикалізм, анархізм). Саме тому, що історичний наратив є дискурсивною моделлю розгортання історичних процесів, подій і явищ, він створює «ефект реальності», тобто вербальну репрезентацію цих історичних процесів, подій та явища — історичної дійсності загалом, а не відображає її такою, якою вона насправді була.

Ключові слова: теорія історії, історичний наратив, «ефект реальності», стратегії наративізації історичного знання.

Хейден Вайт є одним із найвідоміших філософів історії в аналітичній філософській традиції другої половини ХХ ст. Його ідеї є дуже нетиповими для представників сучасної аналітичної філософії історії, народження якої зазвичай пов'язують з ім'ям його наукового керівника Моріса Мандельбаума. У 1938 році Мандельбаум публікує класичну для теорії історії працю — *Проблема історичного знання*,¹ що стала відповіддю на бурхливі дискусії серед американських істориків 20-30 років ХХ ст., спричинених просуванням релятивістського підходу «нової історії» Карла Бекера та Чарльза Бірда, які на той час обіймали президентські посади в Американській історичній асоціації. Як зазначає сучасна польсько-американська дослідниця Ева Доманська, у своїй піонерській праці з критичної філософії історії Мандельбаум звернув увагу на *novum* сучасного йому релятивізму, яке полягало в тому, що значення і вага історичної праці можуть бути зрозумілими тільки під час співвіднесення змісту цієї праці з умовами, у яких вона постала.² В одному зі своїх пізніх інтерв'ю Вайт скаже, що навчався під керівництвом Мандельбаума лише тому, що на той час він був єдиним професором у США, який займався критичною філософією історії.³ Успадкований від нього критичний або аналітичний метод Вайт послідовно застосовуватиме як у дослідженні природи історичного пізнання загалом, так і у вирішенні конкретних концептуально-методологічних питань історіописання⁴ зокрема. У вступі до *Метаісторії* Вайт пише:

¹ *Mandelbaum M. The Problem of Historical Knowledge. An Answer to Relativism.* New York: Liveright Publishing Corporation, 1938.

² *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 24.

³ *Там само:* С. 25.

⁴ *White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 427.

Мій власний аналіз глибинної структури історичної уяви в Європі XIX ст. має на меті надати нову перспективу бачення сучасних дискусій стосовно природи та функцій історичного знання. Це відбувається на двох рівнях дослідження. Я намагаюся проаналізувати, по-перше, праці визнаних майстрів європейської історіографії XIX ст. та, по-друге, праці видатних філософів історії цього ж періоду. Головна мета полягає у тому, щоб визначити родові характеристики різних концепцій історичного процесу, які дійсно проявляються в працях класичних нараторів. Інша ціль полягає у тому, щоб визначити різні можливі теорії, за допомогою яких історичне мислення обґрунтовувалося філософами історії того часу. [...] Мій метод, коротше кажучи, є формалістським. Я не буду намагатися вирішити, чи є праця даного історика кращою або більш точною розповіддю про конкретну сукупність подій чи сегмент історичного процесу, аніж їхня оповідь у праці якогось іншого історика; скоріше, я буду намагатися розпізнати структурні компоненти цих розповідей.⁵

До ідеї уісторичнення практик історіописання, як і науки загалом, Вайт приходять також під впливом праць Бенедетто Кроче та Робіна Коллінґвуда. Зокрема, він розвиває коллінґвудівське розуміння історичного знання як цілковито дискурсивного [reasoned knowledge], отриманого шляхом аргументованого розмірковування, яке засноване на критичному переосмисленні та реінтерпретації того, що вже було досліджене до нас, за допомогою конструктивної історичної уяви.⁶ Відповідно до думки Коллінґвуда, історична уява відрізняється від інших форм уяви не своєю апіорністю, а тим, що своїм завданням має уявити минуле, зробити минуле об'єктом нашого мислення.⁷ Окрім того, будь-яка реконструкція минулого в уяві націлена на реконструкцію минулого з перспективи теперішнього (у якому відбувається акт уявлення), відповідно, в історії, як і у всіх інших галузях знання, ми не можемо мати остаточного результату досліджень. Зі змінами історичного методу і компетентностей істориків змінюються принципи інтерпретації свідоств минулого. Отже, згідно з Коллінґвудом, історичне мислення також являє собою «річку, у яку не можна вступити двічі», однак це не є аргументом на користь історичного скептицизму, а говорить нам про необхідність вирізнення другого виміру історичного мислення — історії історії.⁸

Продовжуючи цю ідею, Вайт іде далі та постулює більш глибокий — метаісторичний — рівень історичного мислення (або свідомості),

⁵ Там само: С. 3–4.

⁶ Collingwood R.G. The Idea of History. Oxford: The Clarendon Press, 1946. С. 234, 245.

⁷ Там само: С. 242.

⁸ Там само: С. 248.

на якому історик чи філософ історії обирає концептуальні стратегії пояснення, інтерпретації та репрезентації історичного матеріалу, здійснюючи префігуративний акт.⁹

Я вважаю, що на цьому рівні історик здійснює, по суті, поетичний акт, в якому він заздалегідь уявляє собі [prefigures] історичне поле та конститує його як простір, куди він привносить специфічні теорії, які буде використовувати для пояснення того, «що насправді відбулося».¹⁰

До питання сутності історичного наративу, осмислення структури історичної оповіді Вайта підштовхує сам процес еволюції американської аналітичної філософії історії в напрямі до наративізму в кінці 50-х — на початку 60-х років минулого століття, особливо публікація книги Артура Данто *Аналітична філософія історії* (1965 р.). Данто стверджував, що наративи слід сприймати як теорії, що потребують підтвердження, і які, об'єднуючи історичні події, привносять в них певний порядок і структуру. Однак, на відміну від загальних теорій, історичні наративи завжди прив'язані до місця і часу свого написання, являючи собою відповіді на конкретні історичні питання.¹¹ Завданням історичного наративу є пояснення історичних змін (як правило, широкомасштабних змін) шляхом організації минулого в часові цілісності, одночасно описуючи та пояснюючи ці зміни.¹²

Вайт неодноразово наголошував, що в багатьох аспектах наслідує ідеї Данто, зокрема його розуміння історичного факту як дискурсивного феномену.¹³ Він наголошує, що дантоніанське розрізнення між подією та фактом в теорії історії є «канонічним», а саме: фактом є подія, якій було надано опис [a fact is an event under a description]. Тобто історичні події відбуваються, а факти — встановлюються істориком.¹⁴ В інтерв'ю Еві Доманській він зазначає наступне:

Факти — це лінгвістичні явища або концепти, оскільки, як казав Данто, фактом є подія, якій надано опис, однак я піду навіть далі:

⁹ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 427, x.

¹⁰ Там само: С. x.

¹¹ Danto A.C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2007. С. 137.

¹² Там само: С. 255.

¹³ Domanska E. A Conversation with Hayden White. *Rethinking History*. 2008. Vol. 12, № 1 (March). С. 5.

¹⁴ White H. The historical event. *The Practical Past*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2014. С. 45.

опис є метафоричним, або концептуальним. Коли ви говорите: «Французька революція була катастрофою», — це фактуалізація, однак слово «катастрофа» являє собою скоріше метафору, аніж поняття.¹⁵

В результаті Вайт пропонує більш глобальне розуміння історичної оповіді. На його думку, питання сутності наратива торкається осмислення сутності культури та людської природи загалом. Прагнення оповідати є настільки природною потребою людини, а форма оповіді є настільки незмінною для будь-якого повідомлення про те, як все відбулося насправді, що наратив і наративність слід розглядати як загальні факти культури, як даність.¹⁶

Отже, на формування філософсько-теоретичного підходу Вайта значною мірою вплинули критична філософія історії Мандельбаума, яка заклала аналітичні підвалини вайтівської теорії історичного знання, філософія історії Колінгвуда, що звернула його увагу до питань концептуально-методологічної схожості між історіописанням і літературою, а також аналітична наративна філософія історії Данто, відповідно до якої історичний факт розглядається як дискурсивний феномен, а історична оповідь — як форма організації історичного знання в часові цілісності.

Хейден Вайт як теоретик історії

Протягом свого активного творчого життя Вайт визначав себе як модерніста, розуміючи під модернізмом літературно-мистецький рух, який заявив про себе наприкінці XIX ст., виступаючи проти програми модернізації та її культурно-соціальних наслідків. У постмодернізмі він вбачає наслідок модернізму, розглядаючи його як літературне і мистецьке явище. Однак, як слушно зазначає Доманська, у працях Вайта проявляються риси, характерні для постмодерністського дискурсу: лінгвістичність (найкращим способом розуміння культури є погляд на неї як на мову); текстуальність (дійсність є текстом, а тому зрозуміти її можна завдяки інтерпретаційним стратегіям, що використовуються для пояснення текстів проголошуваних, писаних, візуальних); конструктивізм (дійсність, чи то природнича, чи то соціальна й культурна, не є даною нашим безпосереднім відчуттям, тому

¹⁵ Domanska E. A conversation with Hayden White. *Rethinking History*. 2008. Vol. 12, № 1 (March). С. 6.

¹⁶ White H. The value of narrativity in the representation of reality. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. С. 1.

наше знання пов'язане з різними конструкціями — текстуальними дійсностями, які створюються внаслідок процесів більше уявних і поетичних, аніж раціональних і наукових); дискурсивність (знання є витвором людської свідомості, яка по своїй суті є не міметичною, а дискурсивною, а тому те, що ми вважаємо реальністю, є лише «ефектом реальності»¹⁷).

Не випадково Єжи Топольський проводить пряму паралель між засадничими ідеями Вайта і Мішеля Фуко та Ролана Барта, мейнстрімових представників постмодернізму. Так, Фуко у своїй концепції епістем і в межах розробки «археологічного» методу звертається до пошуку й розгляду структур, які організують науковий дискурс. Нескладно помітити, звертає увагу Топольський, що описані Вайтом риторичні та літературні форми, які керують історичною нарацією, вписуються в широкий потік різноманітних структуралістських можливостей, схильних продемонструвати, що не стільки свідомий вибір автора, скільки панівні в певний період схеми мислення (використовувані значною мірою неусвідомлено) або конвенції визначають плин цієї нарації.¹⁸

Слід підкреслити, що сам Вайт відзначав потужний вплив, який здійснили на формування його позиції ідеї Фуко та французьких філософів структуралістів, зокрема Ролана Барта і Жака Дерріди.¹⁹ Аналізуючи методологічні підходи Фуко та структуралістів, Оріся Біла (Гачко) зауважує, що їх поєднує заглиблення в мову. Однак, якщо структуралісти шукають гомогенності в дискурсивній єдності, Фуко зосереджується на відмінностях. Замість того, щоб намагатися встановити характерну рису європейської наукової думки, він запитує, які відмінності виникають у ній протягом різних епох. Він відмовляється аналізувати висловлювання поза їхньою роллю в дискурсивній формації і ніколи не досліджує гіпотетичні висловлювання, його цікавить аналіз висловлювань у їхньому історичному контексті і саме в цьому сенсі Фуко можна вважати істориком. Вважаючи філософію «онтологією сучасного» або «історичною онтологією нас самих», він у багатьох своїх працях підкреслює, що люди є «історично зумовленими істотами». Заглибитися в археологію знання означає вивільнити

¹⁷ *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 36–37.

¹⁸ *Топольський Є.* Як ми пишемо та розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ: К.І.С., 2012. С. 96.

¹⁹ *White H.* *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 1,3.

ядро основоположної суб'єктності, яка завжди лишається осторонь від експліцитної історії і яка знаходить під покровом подій іншу історію — серйознішу, потаємнішу, фундаментальнішу, ближчу до першоджерел, краще пов'язану зі своїм крайнім горизонтом. Цю іншу історію, яка протікає під покровом експліцитної історії, що знову й знову випереджає її, можна описати з погляду соціології та психології як еволюцію ментальностей.²⁰ У цьому контексті цікаво зазначити, що Вайт постулює існування особливого універсуму дискурсу [universe of discourse], у межах якого можуть існувати різні «стилі» історичного мислення, а учасниками виступають історики, що використовують їх у своїх оповідях із метою отримання «пояснювального ефекту».²¹

Доманська підкреслює, що Вайт є настільки пов'язаним із постмодерністським мисленням, наскільки він схиляється до підважування характерних для традиційного мислення дихотомій, що існують поміж подією та її представленням, фактом і фікцією, історією та літературою, буквральністю і фігуративністю. Крім того, якщо ми приймаємо ту позицію, що дослідників, яких визначають як постмодерністів, характеризує методологічна гібридність, схильність до «розмивання меж між видами» й еклектичність, то Вайт вписується в це визначення, оскільки він є багатовимірним і міждисциплінарним дослідником, у творчості якого зацікавлення інтелектуальною історією та історією культури переплелися з теоретичною рефлексією на тему теорії й історії історіографії. Доманська наголошує, що одним із найвагоміших досягнень Вайта є поєднання теорії історіографії й теорії літератури в ширшу рефлексію на тему наративного розуміння дійсності (культури).²²

Варто підкреслити, що вперше про концептуально-методологічні зв'язки у дослідженні історії (як історіописання) та літератури й мистецтва, які також оповідають деяку історію чи пропонують репрезентацію певного аспекту дійсності, писав у своїй *Ідеї історії* Коллінгвуд. З одного боку, він порівнює історика з художником, а з іншого — з романістом. Історик, який намагається працювати відповідно до теорії здорового глузду і з точністю відтворює все, що знаходить у

²⁰ Гачко О. «Археологія знання»: до проблеми становлення філософсько-історичних поглядів М. Фуко. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(2). С. 204–205.

²¹ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 5.

²² Доманська Е. *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 37.

своїх авторитетних джерелах, нагадує пейзажиста, що намагається працювати відповідно до подібної теорії мистецтва. Ця теорія вимагає від художника просто копіювати природу. Справді, останній може вважати, що він відтворює дійсні форми та кольори природних речей за допомогою власних засобів вираження, однак, як би старанно він не намагався зробити це, художник завжди відбирає, спрощує, схематизує, відкидає те, що, на його думку, є неважливим і привносить те, що вважає суттєвим. Тому саме художник, а не природа, є відповідальним за те, що з'являється на його картині. Те саме стосується й історика, який ніколи не займається копіюванням своїх джерел, і навіть, коли він не додає до своєї оповіді нічого від себе, що є майже неможливим, він завжди відкидає речі, які з тієї чи тієї причини вважає непотрібними у своїй праці. Відповідно, саме історик, а не його джерела, відповідає за те, що в результаті буде включено до його оповіді — тут його думка є автономною.²³

З іншого боку, Коллінгвуд звертає увагу на схожість між роботою історика і романіста. Зокрема, кожен із них, займаючись своєю справою, створює певну картину, яка є частково оповіддю подій, частково являє собою опис ситуацій, виявляє мотиви й здійснює аналіз персонажів. Роман та історична оповідь повинні мати сенс, включати в себе пояснення й обґрунтування, будучи продуктом автономної діяльності автора (романіста або історика), в основі якої — апріорна уява. Коллінгвуд наголошує: «Як продукти уяви, праця історика і романіста нічим не відрізняються одна від одної. Те, в чому вони дійсно різняться, полягає в наступному: створена істориком картина подій повинна бути істинною. Романіст має лише одне завдання: створити несуперечливу картину подій, що має сенс. В історика подвійне завдання: як і романіст, він також має створити осмислену картину, однак вона повинна бути картиною речей, якими вони були у дійсності, і картиною подій, як вони відбулися в дійсності».²⁴ Ця обставина накладає на історика необхідність чітко дотримуватися трьох методичних правил, що не є обов'язковими для романіста або художника: по-перше, картина подій історика має бути локалізованою у часі та просторі; по-друге, будь-яка історія (оповідь) має бути послідовною й несуперечливою; по-третє, історична картина подій має знаходитися у своєрідному зв'язку з чимось, що називається свідоцтвом.²⁵

²³ Collingwood R. G. *The Idea of History*. Oxford: The Clarendon Press, 1946. С. 236–237.

²⁴ Там само: С. 245–246.

²⁵ Там само: С. 246.

Теорія історичного дискурсу Вайта, додає Доманська, є комбінацією ідей, запозичених у модерністських письменників (Джеймса Джойса, Томаса Еліота, Марселя Пруста, Вірджинії Вульф), екзистенціалістів (Альбера Камю, Жана-Поля Сартра), філософів, пов'язаних зі спекулятивною філософією історії (Георгом Гегелем, Карлом Марксом, Освальдом Шпенглером), дослідників з антисциєнтистським та антипозитивістським підходом до історіографії (Еріх Авербах, Ролан Барт, Кеннет Берк, Нортроп Фрай, Роман Якобсон), психоаналітиків (Зігмунд Фройд, Жак Лакан), а також майстрів дискурсивного мислення (Мішель Фуко, Фредерік Джеймсон). Доманська пише: «Його теорія була повстанням проти позитивістського розуміння історії, релікти якого, у вигляді наївно-реалістичного розуміння відносин між минулим як таким та історіографією, мисленням у категоріях бінарних опозицій, таких як факт — фікція, історія (наука) — література, пошані до кореспондентської теорії істини, об'єктивізму (мова як безсторонній спостерігач, який бачить минуле «оком Божим»), а також відокремлення аксіології від епістемології до сьогодні роблять з історії особливо цінний експонат в музеї модерністської науки».²⁶

З погляду Вайта і наративної теорії історичного знання, історія є історіографією (писанням про історію), а історіографічний текст являє собою «літературний артефакт», тому найважливішим завданням теорії історії виступає дослідження історичного наративу і правил, що керують історіописанням, наративні стратегії інтерпретації, а не лише пояснення чи описи.²⁷ «Не може бути науки в сучасному розуміння без теорії і, напевно, ознакою сучасності тієї чи тієї галузі наукової діяльності є те, що вона має поділ на «теоретичний» і «практичний» (або «прикладний») вимір».²⁸

У передмові до *Метаісторії*, яку Доманська називає «культовою працею наративізму», поява якої стала поворотним пунктом у розвитку англо-американської теорії історії і найважливішим дослідженням у цій галузі з часів *Ідеї історії* Коллінгвуда,²⁹ Вайт наголошує, що він намагався запропонувати формальну теорію історичної праці. «В цій теорії я трактую історичну працю як те, чим вона найбільш очевидно є: вербальна структура у формі оповідного прозового дискурсу. Історії

²⁶ Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 37–38.

²⁷ Там само: С. 38.

²⁸ White H. The historical event. *The Practical Past*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2014. С. 44.

²⁹ Там само: С. 31–32.

(як і філософії історії) поєднують певний об'єм “даних”, теоретичні поняття для “пояснення” цих даних і оповідну структуру для їхнього представлення у вигляді знаків сукупності подій, які, як вважається, відбулися в минулому. Крім того, я стверджую, що вони включають в себе глибокий структурний зміст, що за своєю природою є поетичним загалом і лінгвістичним зокрема, і який слугує як некритично прийнята парадигма того, чим безсумнівно має бути «історичне» пояснення. Ця парадигма функціонує як “метаісторичний” елемент у всіх історичних працях, які є більш комплексними, ніж монографії чи архівні звіти».³⁰

Вайт починає з того, що вирізняє три очевидні виміри історичної праці: епістемологічний, естетичний і моральний, після чого постулює існування більш глибокого рівня, де ці теоретичні операції знаходять своє імпліцитне докритичне санкціонування. На відміну від інших дослідників історіографії, він не вважає, що метаісторичне підґрунтя історичної праці складається з теоретичних понять, що експліцитно використовуються істориками з метою надати їхнім наративам вигляду «пояснення». Філософ наголошує, що такі поняття являють собою очевидний рівень праці історика, оскільки їх можна виявити на «поверхні» тексту та порівняно легко ідентифікувати.³¹

Вайт розуміє проблеми історичного пізнання як проблеми свідомості, тому підкреслює, що його *Метаісторія* є історією історичної свідомості в Європі XIX ст., яка має продуктивно долучитися до сучасних дискусій стосовно «проблеми історичного знання».³² Він звертається до аналізу праць (наративів) провідних представників історичної та філософсько-історичної думки XIX ст., розглядаючи їх як можливі способи осягнення історії та як моделі історичної концептуалізації і репрезентації. Відповідно до вайтівського підходу, такий їхній статус не залежить від природи «даних», які історики (чи філософи історії) використовують для підкріплення своїх генералізацій чи теорій, що застосовуються до пояснення цих даних. Він, імовірно, залежить від послідовності, когерентності та роз'яснювальної сили відповідних бачень [visions] історичного поля. З цієї причини вони не можуть бути «спростованими», а їхні генералізації — «скасованими» ані через звернення до нових відомостей, що можуть бути відкриті в наступних дослідженнях, ані завдяки розробці нової теорії для інтерпретації

³⁰ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. P. ix.

³¹ Там само: С. ix–x.

³² Там само: С. 1.

сукупності подій, що охоплюють їхні об'єкти репрезентації та аналізу. Їхній статус як моделей історичної нарації і концептуалізації залежить зрештою від допонятійної [preconceptual] і специфічно поетичної природи їхніх перспектив бачення історії та її процесів. Усе це Вайт вважає достатнім обґрунтуванням формалістського підходу до вивчення історичного мислення у ХІХ ст.³³

Слід зазначити, що Вайт пише вступну частину своєї книги — *Поетику історії*, — де ставить собі за мету розробити ідеально-типичну структуру «історичної праці»,³⁴ уже після завершення основної частини дослідження. У результаті аналізу історичної свідомості філософ доходить наступних висновків: по-перше, не може бути «власне історії», яка б водночас не була б «філософією історії»; по-друге, можливі форми історіографії є такими самими, як і можливі форми спекулятивної філософії історії; ці форми, зі свого боку, у дійсності виявляються *формалізаціями* поетичних інсайтів, що аналітично передують їм і санкціонують конкретні теорії, що використовуються для надання історичним описам вигляду «пояснення»; по-четверте, не існує аподиктично безсумнівних теоретичних засад, на основі яких можна було б стверджувати авторитетність однієї з таких форм над іншими як більш «реалістичної»; по-п'яте, як наслідок цього, у будь-якій спробі рефлексувати над історією загалом, ми маємо обирати серед конкуруючих інтерпретативних стратегій; по-шосте, у результаті цього ми можемо говорити, що найкращими підставами для обрання однієї перспективи бачення історії з-поміж інших, є підстави радше естетичні чи моральні, аніж епістемологічні; по-сьоме, вимога унауковлення історії являє собою лише твердження про вибір специфічної модальності історичної концептуалізації, підстави для якого є або моральними, або естетичними, однак епістемологічна правомірність якого все ще потребує встановлення.³⁵

Американський філософ історії Ганс Келлнер, розробник «нової філософії історії», зауважує, що вайтівська *Метаісторія*, по суті, поєднує кілька книжок в одній.³⁶ Доманська вважає *Метаісторію* працею «структуралістського моменту». Використовуючи популярний тоді підхід, Вайт спробував вказати на способи, завдяки яким кожен, хто намагається надати сенс минулому, перед тим як це минуле «від-

³³ Там само: С. 4.

³⁴ Там само: С. 5.

³⁵ Там само: С. xi–xii.

³⁶ Kellner H. Twenty years after: A note on metahistories and their horizons. *Storia della Storiografia*. 1993. Vol. 24. С. 109.

криє», мусить його спочатку «винайти». Це не означає, що справжні події, особистості, інституції чи процеси не існували або не мали місця в минулому, а лише те, що перед тим, як вони стануть можливим об'єктом досліджень і будуть представлені в історичному наративі, вони спочатку мусять бути «уявленими». Вайт виступав також проти міфу об'єктивізму, демонструючи як у творах навіть найбільш позитивістськи орієнтованого історика вже самі форма та мова наративного представлення, що той використовує, виявляються елементами ідеології. У своєму аналізі історичного пізнання він показав, що те, що пропонується як відображення реальності, є лише певною конструкцією, яка створює «ефект реальності».³⁷ Представлена в цій книзі теорія історичного знання Вайта складається з трьох частин: теорія тропів (тропология), яка є теорією дискурсу (не риторичних фігур), теорії історичного пояснення і теорії історіографічних стилів.³⁸ У третій частині цієї роботи ми зосередимося на розгляді другого компоненту теорії історії Хейдена Вайта — ідеї наративних стратегій пояснення та інтерпретації історичного дискурсу.

Наративні стратегії пояснення та інтерпретації: творення «ефекту реальності»

У своїй праці *Питання наратива в сучасній історичній теорії* Вайт вирізняє п'ять підходів у розумінні поняття історичного наратива. По-перше, епістемологічний підхід англо-американською аналітичної філософії, відповідно до якого наратив розглядається як спосіб пояснення історичних подій і процесів, що є більш відповідним для історичної науки (Вільям Волш, Вільям Дрей, Волтер Геллі, Мортон Вайт, Артур Данто, Луїс Мінк). По-друге, позиція французької методологічної школи «Анналів», представники якої вважають наратив ідеологічною стратегією репрезентації минулого, що має бути викорінена з метою перетворення історичних досліджень у справжню науку (Фернан Бродель, Жак Ле Гофф, Еммануель Ле Руа Ладюрі). По-третє, семіологічний підхід, представлений частиною літературних критиків і філософів, які стверджують, що наратив являє собою один із дискурсивних «кодів», що може бути більш або менш відповідним для репрезентації реальності (Ролан Барт, Мішель Фуко, Жак Дерріда, Цветан Тодоров, Юлія Крістева, Еміль Бенвеніст).

³⁷ Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 33.

³⁸ Там само: С. 35.

По-четверте, герменевтична філософська традиція, представники якої пов'язують наратив із мовними та часовими структурами, можливістю організувати в наративній (оповідній) формі будь-який культурний досвід людства (Ганс-Георг Гадамер, Поль Рікер). По-п'яте, розуміння наратива як способу «творення» або «практикування» історії, що не викликає жодних методологічних проблем. Як правило, цю позицію представляють професійні історики, чії позиції ґрунтуються на базових уявленнях про ремесло історика (Джек Гекстер, Джефрі Елтон).³⁹

Відповідно до концепції Вайта, історична праця (нاراتив) являє собою вербальну структуру у формі оповідного прозового дискурсу, що претендує на те, щоб бути моделлю або знаком минулих структур і процесів із метою пояснення, чи вони були шляхом їхньої репрезентації.⁴⁰ Він пропонує вирізняти наступні рівні концептуалізації історичної праці: (1) хроніка; (2) історія; (3) тип побудови сюжету [mode of emplotment]; (4) тип аргументації [mode of argument]; (5) тип ідеологічного підтексту [mode of ideological implication]. Вайт робить важливе уточнення:

Я використовую «хроніку» та «історію» для позначення «примітивних елементів» в *історичній розповіді*, однак вони обидві являють собою процес відбору і розташування свідчень із *неопрацьованого історичного джерела* в інтересах перетворення цього джерела в більш зрозумілий вид для певного типу аудиторії. Це дозволяє припустити, що історична праця є спробою опосередкування між тим, що я буду називати *історичним полем*, неопрацьованим *історичним джерелом*, іншими *історичними розповідями* та *аудиторією*.⁴¹

Спочатку елементи історичного поля організуються в хроніку подій для того, щоб ми мали уявлення про те, у якому порядку ці події відбувалися. Після цього хроніка подій організується в історію шляхом наступного перетворення подій на компоненти свого роду «вистави» (або процесу їх становлення), яка має початок, середину і завершення. Така трансформація хроніки в історію є можливою завдяки тому, що одна частина подій у хроніці характеризується в термінах мотивів зав'язки, друга частина — у термінах мотивів розв'язки, третя частина — в термінах перехідних мотивів. Вайт зауважує, що

³⁹ White H. The question of narrative in contemporary historical theory. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. С. 31.

⁴⁰ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 2.

⁴¹ Там само: С. 5.

історичні історії [stories] є організованими в такий спосіб, щоб прослідкувати послідовність подій, які ведуть від зав'язок до локалізованих у часі розв'язок соціальних і культурних процесів, чого від хронік не вимагається. Інакше кажучи, у хронік завершення залишається відкритим. Вони також не мають зав'язки, оскільки починаються тоді, коли хроніст приступає до своєї роботи — фіксації подій. Водночас, усі історії мають помітну форму (навіть, якщо ця форма є образом ситуації хаосу), що відрізняє події, поміщені в неї, від великої кількості інших подій, які може містити хроніка.⁴²

Вайт наголошує, що часто ціль роботи історика визначають як пояснення минулого, «знаходячи» або «розкриваючи» «історії», які вже приховано містяться в хроніках. Тому виникає уявлення, що відмінність між «історією» та «вигадкою» полягає у факті, що історик «знаходить» свої історії, а письменник свої історії «вигадує». Однак таке уявлення є неправильним, спричиненим не достатньо чітко усвідомленою роллю «винайдення» в роботі історика. Одна й та сама подія може бути включеною до великої кількості різних історичних оповідей у залежності від того, яка роль їй приписується, виходячи зі специфічної мотивної характеристики тієї сукупності подій, до якої вона належить. Наприклад, смерть короля може бути початком, завершенням чи перехідним моментом (подією) у трьох різних історіях. У хроніці ця подія просто «має місце» як елемент серії подій, вона не «функціонує» як елемент історії. У своїй оповіді історик розташовує події з хроніки відповідно до ступеня їхньої значущості, приписуючи подіям як елементам історії різні функції в такий спосіб, щоб розкрити формальну зв'язність цілої сукупності подій, розглянутих як осяжний процес їхнього розгортання з помітними початком, серединою і завершенням.⁴³

Отже, відповідно до вайтівської теорії історичного знання, історик наділяється активною роллю: він конструює свою оповідь (наратив як вербальну структуру) — здійснює «переробку» вибраних подій із хроніки й інших історичних наративів в історію, використовуючи певні наративні тактики з метою створення «ефекту реальності». До окреслених оповідних тактик або стратегій наративізації (пояснення та інтерпретації) належать наступні: по-перше, пояснення шляхом побудови сюжету; по-друге, пояснення за допомогою аргументації (або формального доказу); по-третє, пояснення через ідеологічний під-

⁴² Там само: С. 5–6.

⁴³ Там само: С. 7.

текст.⁴⁴

Пояснення шляхом побудови сюжету має за мету надання сенсу історії [story] на основі встановлення певного *типу історії*: Роман, Трагедія, Комедія та Сатира. Якщо історик під час оповіді своєї історії використовує сюжетну структуру Трагедії, він пояснює її в один спосіб. Якщо ж він структурував її як Комедію, то пояснив її в інший спосіб. Шляхом побудови сюжету послідовність подій, яка перетворюється в історію [story], розкривається поступово як історія [story] певного типу. Термінологію (роман, комедія, трагедія, сатира) Вайт запозичує з *Анатомії критики* Норттропа Фрая, додаючи також Епос, водночас зазначаючи, що Епічна структура сюжету являє собою внутрішню форму самої хроніки. На його думку, конкретна історична оповідь, як правило, містить історії одного типу, однак може включати також для позначення окремих сторін чи фаз цілої сукупності подій історії іншого типу. Історик просто вимушений вибудовувати цілий набір історій, створюючи свій наратив в одній виключній або архетипній формі історії. Так, наприклад, Жюль Мішле писав свої історії як Роман, Леопольд фон Ранке — як Комедію, Алексис де Токвіль — як Трагедію, Якоб Буркхард — як Сатиру. Тут Вайт робить важливе зауваження: кожна історія [history], навіть найбільш «синхронічна» або «структурна», обов'язково буде трансформована в сюжет певного типу.⁴⁵ Він наголошує:

Оскільки історичний об'єкт не піддається спостереженню, будь-яка подія або сукупність подій має бути сконструйована як історична, перш ніж вона може бути піддана конкретно-історичному аналізу. Цей процес історизації може бути лише процесом уявлення [process of figuration] (схематизації у кантівській термінології), у якому реальні події кодуються як такі, що відбуваються на історичній сцені і є «спричиненими» історичними дієвцями. Така репрезентація історичних подій є настільки ж уявною, наскільки і раціональною, і являє собою об'єкт потенціального вивчення способу розуміння. Зв'язок сконструйованої сцени-дії з ширшим середовищем забезпечує вид пояснення шляхом побудови сюжету в наративі, який пов'язує події, призначаючи їм місця на початку — в середині — кінці сценарію. Події минулого є «дані» нам, але лише як минулі, а не як історичні. Історичними вони стають завдяки первинному опису в уявленому вигляді і потім «концептуалізуються» як історія [story] конкретного виду.⁴⁶

⁴⁴ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 7.

⁴⁵ Там само: С. 8.

⁴⁶ Spiropoulou A. *history and literature: An interview with Hayden White. Synthesis*. 2015. № 8. С. 118.

Роман як тип побудови сюжету оповіді являє собою у своїй основі драму самоідентифікації та зображує вихід героя за межі чуттєвого досвіду, перемогу над ним і, як результат, фінальне звільнення від нього. Це розповідь про перемогу добра над злом, чесноти над слабкістю, світла над темрявою і фінальний вихід людини за межі світу, у якому вона приречена на «падіння». Архетипова схема Сатири є повною протилежністю Роману. Це драма приреченості, яка стверджує, що людина є, імовірно, підкореною цим світом, аніж володарює над ним, а також підкреслює той факт, що людська свідомість і воля завжди виявляються неадекватними завданню подолання безумовно темної сили смерті, яка є нещадним ворогом людини. Наративи, побудовані відповідно до типу Комедії і Трагедії, передбачають можливість хоча б тимчасового звільнення від фатальної долі «падіння» в цьому світі. У Комедії надія сприймається як тимчасовий триумф людини над світом завдяки випадковому примиренню із силами, що діють у соціальному та природному світах. Такі примирення символізуються святковими ситуаціями, які комічний наратор традиційно використовує в ролі розв'язки драматичного опису зміни і трансформацій. У Трагедії святкування відсутні, окрім ілюзорних, основним лейтмотивом є думка про стан непоправного розділення між людьми, що лише ускладнює і без того складну ситуацію. Примирення, які виникають в кінці Комедії, — це примирення людей із людьми, людей із їхнім світом і їхньою спільнотою чи суспільством. Суспільні умови життя зображуються як більш чесні, нормальні та здорові в результаті конфлікту, як здавалося, між протилежними елементами світу, однак в результаті виявляється, що ці розрізнені елементи гармонізуються й уніфікуються один з одним. Примирення, яке відбувається в кінці Трагедії, як правило, є набагато складнішим. Воно, імовірно, нагадує примирення людей з умовами, у яких вони мають співіснувати і працювати в мирі. Зі свого боку, ці умови розглядаються як вічні та незмінні, і, відповідно, людина не здатна їх змінити чи подолати, а тому має діяти в визначених ними межах. Ці межі визначають те, до чого може чи не може прагнути людина, на що вона може розраховувати в пошуках безпеки та здорового глузду у світі.⁴⁷

Роман і Сатира являють собою взаємовиключні способи перетворення процесів реальності в сюжет. Сатира в інший спосіб, аніж Роман, Комедія і Трагедія, розповідає про можливості та надії людського існу-

⁴⁷ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. С. 8-9.

вання. Вона — погляд на все це крізь Іронію, в атмосфері, обумовленій розумінням граничної неадекватності свідомості для повного розуміння цього світу і щасливого життя в ньому. Сатира передбачає також граничну неадекватність бачень світу, драматично представлених у жанрах Роману, Комедії і Трагедії. Відповідно до сатиричної репрезентації подій і процесів, світ розглядається як «старий», сатирична оповідь містить в собі визнання своєї власної неадекватності як образу реальності. Так вона готує людину до відмови від усіх витончених концептуалізацій світу і передбачає повернення до міфічного осягнення світу та його процесів. Вайт наголошує, що ці чотири архетипові форми історичної оповіді надають нам засоби характеристики різних типів пояснювальних ефектів, яких прагне досягти історик на рівні оповідної побудови сюжету.⁴⁸

На думку Вайта, Трагедія і Сатира є такими способами побудови сюжету, що відповідають інтересам істориків, котрі за сумбуром подій, що містяться в хроніці, або в самій цій плутанині подій вбачають збережену структуру відносин або вічне повернення «того-ж-самого у відмінному». Роман і Комедія підкреслюють виникнення нових сил або умов на основі процесів, що на перший погляд здавалися у своїй сутності незмінними чи такими, що змінюються лише у своїх зовнішніх (феноменальних) формах. Однак кожна з цих архетипових сюжетних структур має своє значення для когнітивних операцій, за допомогою яких історик намагається «пояснити» те, що «дійсно відбулося» в розгортанні процесу подій, образ істинної форми якого ці операції створюють.⁴⁹

Пояснення шляхом аргументації становить інший рівень концептуалізації історичного матеріалу, на якому історик прагне пояснити події в історії (або форму подій, яку він їм надав під час конкретного процесу побудови сюжету), конструюючи номологічно-дедуктивний аргумент. Важливий момент тут полягає в тому, що, оскільки історик передбачає пояснення, за допомогою якого конфігурація подій в оповіді пояснюється чимось на зразок номологічно-дедуктивного аргументу, то, відповідно, таке пояснення має відрізнитися від пояснювального ефекту, що досягається шляхом перетворення історії в сюжет як історії певного типу. Вайт наголошує, що трагічна побудова сюжету, наприклад, також може розглядатися як імплементація законів, які керують людською природою та суспільствами в певних ситуаціях. Оскільки

⁴⁸ Там само: С. 10.

⁴⁹ Там само: С. 11.

ці ситуації вважаються такими, що існують у конкретному часі та місці, їх можна розглядати поясненими через звернення до згаданих принципів у такий самий спосіб, у який природні події пояснюються через визначення універсальних причинних законів, що, як вважається, керують їхніми зв'язками.⁵⁰ Вайт пише:

Я міг би сказати, що, оскільки історик створює «сюжет», за допомогою якого події в розказаній ним історії надається деякий вид формальної зв'язності [formal coherence], він робить теж саме, що і вчений, коли він визначає елементи номологічно-дедуктивного доказу, в якому має бути відображено його пояснення. Однак тут я розрізняю побудову сюжету подій історії [history], розглянутих як елементи історії [story], та характеристику цих подій як складових матриці причинних відношень, що вважаються існуючими в специфічних відрізках часу й простору. Коротше кажучи я на деякий час буду сприймати за чисту монету заяву історика, що він займається і наукою, і мистецтвом, та приймаю відмінність, яка зазвичай проводиться, між *дослідницькими діями вченого* та його *нاراتивними діями*. Ми погоджуємося, що одна справа — це репрезентувати, «що відбулося» і «чому це відбулося саме так, як відбулося», і зовсім інша справа — задати у формі оповіді вербальну модель, пояснюючи на її основі *процес розвитку*, що веде від однієї ситуації до іншої через звернення до загальних законів причинності.⁵¹

Однак, історична наука, зауважує Вайт, тим і відрізняється від науки, що зазвичай історики не мають згоди не лише щодо того, чи існують закони соціальної причинності, до яких вони могли б звертатися з метою надати пояснення певній послідовності подій, але й стосовно того, яку форму повинно мати «наукове» пояснення. Суперечка про те, чи повинні наукові й історичні пояснення мати однакові формальні характеристики, має довгу історію. Прогрес у природничих науках відбувається на основі методологічних домовленостей, які час від часу встановлюються між науковими товариствами, стосовно того, що вважати науковою проблемою, яку форму повинно мати наукове пояснення і які типи даних дозволено вважати доказами в межах наукового підходу до реальності. Серед істориків такої домовленості немає і ніколи не було. Вайт припускає, що це може говорити про протонаукову природу історіописання, однак, тим не менш, варто тримати цей факт на увазі: серед істориків існує вроджена незгода (або брак згоди) відносно того, що вважати специфічно історичним поясненням будь-якої наявної сукупності історичних феноменів. Це є ознакою того, що історичні пояснення приречені засновуватися на рі-

⁵⁰ Там само: С. 11–12.

⁵¹ Там само: С. 12.

зних метаісторичних передумовах стосовно природи історичного поля, що, зі свого боку, породжує різні уявлення про тип пояснення, яке може бути застосовано в історичному аналізі.⁵²

У цьому контексті Вайт робить уточнення, що він говорить про той тип проблем, які виникають, коли два чи більше історика приблизно рівної теоретично підготовки та ерудованості у висновку пропонують альтернативні, хоча й не завжди взаємовиключні, інтерпретації тієї самої сукупності історичних подій або різні відповіді на такі питання, як: «Якою є справжня природа Ренесансу?». У таких ситуаціях, принаймні на одному з рівнів концептуалізації, є залученими різні поняття про природу історичної реальності й про те, яку форму має приймати історичний виклад подій, розглянутий як формальна аргументація.⁵³

Слідуючи ідеям Стівена Пешпера, зокрема викладених в його праці *Світлові гіпотези*, Вайт у своєму аналізі будови історичного знання пропонує вирізнити чотири парадигми тієї форми, якої може набувати історичне пояснення, якщо його розуміти як дискурсивну аргументацію (доказ): Формізм, Органіцизм, Механіцизм, Контекстуалізм.⁵⁴

Формізм націлений на ідентифікацію унікальних характеристик об'єктів, що знаходяться в історичному полі. Відповідно до Формізму, пояснення вважається завершеним, якщо цей набір об'єктів ідентифіковано повною мірою: визначені його клас, загальні та специфічні атрибути, поіменовано. Об'єктами, що піддаються огляду, можуть виступати індивіди або колективи, щось загальне або часткове, конкретні сутності або абстракції. Формістський тип пояснення є представленим у роботах Йогана Гердера, Томаса Карлейля, Жюля Мішле, а також у таких видатних історичних нараторів, як Бартольд Нібур, Теодор Моммзен, Джордж Тревелян. Для формістської концепції дослідження найбільш важливим у дослідженні є унікальність різних історичних діячів [agents], сил [agencies] та дій [acts], що створюють пояснювані «події», а не «ґрунт» чи «сцену», на фоні якої виникають ці сутності. Формістська пояснювальна стратегія має тенденцію до розширення свого «охоплення» — широкого за типами деталей, що вона ідентифікує як такі, які знаходяться в історичному полі. Однак її узагальненням процесів, що відбуваються в полі, часто не вистачає концептуальної точності.⁵⁵

Органіцизм у своїй сутності є більш інтегративним способом по-

⁵² Там само: С. 12–13.

⁵³ Там само: С. 13.

⁵⁴ Там само: С. 13.

⁵⁵ Там само: С. 14–15.

яснення, тому історик-органіцист намагається зображати деталі історичного поля як компоненти синтетичного процесу. В основу Органіцистської стратегії покладено метафізичну прихильність парадигмі відношень «макрокосм — мікрокосм». Історик-органіцист є схильним бачити індивідуальні сутності в ролі компонентів процесу, що створює ціле, яке є більш значущим та якісно відмінним від суми своїх частин. Історики, які працюють в межах цієї стратегії пояснення, наприклад, такі, як Леопольд фон Ранке та більшість «націоналістичних» істориків середини XIX ст. (Г. Зібель, Т. Моммзен, Г. Трайчке), є більш схильними структурувати свої наративи в такий спосіб, щоб показати консолідацію чи кристалізацію із сукупності розрізаних подій деякої інтегрованої сутності, яка є більш значущою, аніж будь-яка індивідуальна сутність, із яких вона складається. Такий підхід до пояснення процесів історичного поля є також характерним для філософів-ідеалістів, зокрема для таких діалектично мислячих, як Георг Гегель.⁵⁶

Вайт зазначає, що прихильники Органіцистської стратегії пояснення, як правило, уникають пошуків законів історичного процесу (на зразок фізики Ньютона чи біології Дарвіна). Історик-органіцист говорить про «принципи» й «ідеї», що визначають перебіг розгортання конкретних процесів в історичному полі та всіх процесів загалом. Для Органіциста такі принципи й ідеї функціонують як гаранті існування фундаментальної свободи людини, а не як обмеження здатності людини досягати в історії специфічних цілей. Тому, хоча Органіцизм розглядає історичний процес у парадигмі виявлення інтегративної природи розгортання історії, взятої як ціле, він не приходять до песимістичних висновків, до яких є схильним Механіцизм, що розмірковує про номологічну природу історичного буття.⁵⁷

Механістична теорія пояснення звертається насамперед до пошуку законів причинності, які визначають наслідки процесів, відкритих в історичному полі. Відповідно до цієї позиції, об'єкти історичного поля конструюються як такі, що існують в модальності «частина — частина», специфічні конфігурації яких зумовлюються законами, що керують ними. Механіцизм розглядає «вчинки» [acts] «дієвців» історичного поля як прояв надісторичної «сили», що виходить із самої «сцени», на якій розгортається «дія» і про яку оповідається в історичній праці. До прихильників Механіцизму відносяться, на думку Вайта, такі історики

⁵⁶ Там само: С. 15.

⁵⁷ Там само: С. 16.

та філософи, як Генрі Бокль, Ішполіт Тен, Алексіс де Токвіль, Карл Маркс. Вони вивчають історію з метою розкрити закони, що дійсно керують її діями, і пишуть історію з метою показати в наративній формі наслідки цих законів. Історик-механіцист вважає пояснення завершеним лише тоді, коли він відкрив закони, що будуть вважатися тими, які визначають перебіг історії так само, як закони фізики визначають розвиток природних процесів. Після цього він накладає згадані закони на факти так, щоб їхні конфігурації сприймалися як функції цих законів.⁵⁸

Контекстуалістська стратегія пояснення є «функціональною» концепцією сенсу або значення подій, представлених в історичному полі. Істотна передумова Контекстуалізму полягає в тому, що події можуть бути пояснені в межах того «контексту», у якому вони відбулися. Концептуалізм, як і Формізм, розглядає історичне поле як «виставу», однак наполягає на тому, що пояснити те, «що відбулося» в історичному полі, є можливим лише на основі дослідження функціональних взаємозв'язків, які існують між дієвцями та силами, що знаходяться в цьому полі на даний момент. Визначення окресленого функціонального взаємозв'язку виконується за допомогою операції, яку такі сучасні філософи, як Вільям Волш та Ісає Берлін, назвали «зв'язуванням». Тут пояснення мають на меті визначити «нитки», що поєднують досліджуваних індивідуумів чи інститути з їхнім специфічним соціокультурним «теперішнім». Приклади такого типу пояснювальної стратегії, наголошує Вайт, можна знайти в будь-якого талановитого історика від Геродота до Якоба Буркхарда чи Йогана Хейзінги. Контекстуалістський підхід до проблем історичного пояснення можна розглядати як певну комбінацію розсіюючих імпульсів Формізму й інтегративних імпульсів Органіцизму. Історичний час розглядається Контекстуалізмом у вигляді хвилеподібного руху, у якому деякі фази чи кульмінації визнаються більш значущими, аніж інші. Взаємозв'язки між історичними явищами прослідковуються в такий спосіб, щоб в межах оповіді оприявнити ідеї розвитку й еволюції, що відповідає структуралістському або синхронічному типу репрезентації, внутрішньо притаманному Контекстуалізму.⁵⁹ Вайт зазначає:

Для професійних істориків Формізм та Контекстуалізм представляли межі вибору серед можливих форм, яких може набувати пояснення специфічно «історичного» типу. На противагу цьому, Механіцизм і Органіцизм являли собою ересь в історичному мисленні, як на думку

⁵⁸ Там само: С. 17.

⁵⁹ Там само: С. 18–19.

більшості професійних істориків, так і прихильників серед філософів, які розглядають «філософію історію» як міф, помилку чи ідеологію. До прикладу, впливова праця «Нищія історизму» Карла Поппера є лише довгим обвинувачувальним актом стосовно цих двох типів пояснення в історичній думці.⁶⁰

Пояснення за допомогою ідеологічного підтексту чітко стверджує позицію Вайта щодо визнання існування нередукованого ідеологічного компоненту в будь-якому історичному описі реальності. Ідеологічний вимір історичної оповіді відображує етичний елемент у зайнятій конкретним істориком певної позиції стосовно природи історичного знання та висновків, що можуть бути виявлені шляхом вивчення минулих подій для розуміння теперішнього. Вайт підкреслює, що під терміном «ідеологія» він розуміє набір приписів, які визначають позицію в сучасному світі соціальної практики, і дії відповідно до неї, тобто або вимогу зміни світу, або намагання утримувати його в теперішньому стані. Використовуючи класифікацію, запропоновану Карлом Манхеймом в *Ідеології та утопії*, він постулює чотири типи ідеологічного підтексту: Анархізм, Консерватизм, Радикалізм та Лібералізм, — однак одразу ж підкреслює, що ці терміни не є позначеннями конкретних політичних партій, а відображують загальні ідеологічні вподобання того чи того історика.⁶¹

Зазначені вище чотири ідеологічні позиції Вайт характеризує так: якщо брати проблему соціальних змін, то всі вони визнають їхню неминучість, але по-різному вбачають як їхню бажаність, так і оптимальну швидкість цих змін. З найбільшою підозрою до майбутніх трансформацій соціального статус-кво ставляться Консерватори. Ліберали, Радикали й Анархісти у згаданому сенсі є більш оптимістично налаштованими стосовно змін загалом і більш-менш оптимістичні щодо перспектив швидкої трансформації соціального порядку. Консерватизм розглядає соціальні зміни за аналогією з ростом рослин, лібералізм — за аналогією з «тонким налаштуванням» механізму. В обох типах ідеологічного підтексту передбачається, що структура суспільства є стійкою, однак деякі зміни все ж є неминучими, а сама собою зміна буде найбільш ефективною лише за умови, що зміняться лише окремі частини тотальності, а не її структурні відношення (сенси — поступове вдосконалення того, що є в наявності). Між ти Радикалізм та Анархізм наполягають на необхідності саме структурних трансформацій: перший — із метою перебудови суспільства на новій основі, другий —

⁶⁰ Там само: С. 20.

⁶¹ Там само: С. 21–24.

в інтересах знищення «суспільства» і заміни його на «спільноту» індивідів, об'єднаних разом розумінням їхньої спільної «людяності».⁶²

У відношенні до бажаного темпу соціальних змін зазначені пояснювальні стратегії також мають суттєві відмінності: Консерватизм наполягає на «природному» ритмі; Лібералізм пропонує «соціальний» ритм парламентських дебатів або ритм освітнього процесу й електоральної конкуренції між партіями; Радикалізм та Анархізм припускають можливість трансформацій-катаклізмів із тією відмінністю, що перші більшого значення надають дієвцям (якості влади) і розробці засобів для досягнення таких трансформацій.⁶³

З погляду Консерваторів, історична еволюція полягає в прогресивній розбудові й розвитку наявної інституціональної структури, що розглядається ними як найкраща форма суспільства, на яку людина може «реалістично» розраховувати чи виправдано чекати в нашому тимчасовому існуванні. На противагу цьому, Ліберали уявляють час у майбутньому, коли ця суспільна структура буде покращена та вдосконалена, що має відбутися у віддаленому майбутньому, тому закликають утримуватися від очікувань швидких змін в теперішньому «радикальними» засобами. Радикали являють собою найбільш прогресивно налаштовану групу, оскільки вважають настання позитивних прогресивних змін неминучими, тому зосереджуються на забезпеченні революційних засобів втілення таких змін уже зараз. І лише Анархісти є схильними ідеалізувати віддалене минуле «природно-людської невинності», з якої люди з часом ніби «випали» в сучасний зіпсований соціальний стан. Загалом вони вважають, що досягнення найкращої форми співжиття людей є можливим у будь-який час за умови, якщо людина отримає контроль над своєю людською сутністю або засобом волі, або засобом акту свідомості, що має зруйнувати соціально закладені переконання в законності існуючого соціального ладу.⁶⁴

На думку Вайта, не існує позаідеологічних засад, на основі яких було би можливим об'єктивно розглядати різні концепції історичного процесу й історичного знання, до яких апелюють різні ідеології. Тому не можна стверджувати, що одна концепція історичного знання є більш «реалістичною» чи «науковою», аніж інша, не проявляючи водночас певної упередженості стосовно того, якою має бути специфічно історична чи соціальна наука. Він зацікавлений у тому, щоб показати, у якій спосіб ідеологічні переконання є включеними у спроби історика

⁶² Там само: С. 24.

⁶³ Там само: С. 25.

⁶⁴ Там само: С. 25.

пояснити історичне поле та сконструювати вербальну модель історичних процесів в оповіді.⁶⁵

Вайт звертає увагу на засадничу роль стратегії наративізації через ідеологічний підтекст. Він пише:

Я вважаю, що етичний вимір історичної праці знаходить своє відображення в типі ідеологічного підтексту, за допомогою якого естетичне сприйняття (побудова сюжету) та когнітивна операція можуть бути поєднані у такий спосіб, щоб виводити приписуючі твердження з тих, які можуть здаватися чисто описовими або аналітичними. Історик може «пояснити» те, що відбулося в історичному полі через визначення закону (чи законів), що скеровують сукупність подій, перетворених у сюжет історії, як драму абсолютно Трагічного значення. Або, навпаки, він може знайти Трагічний сенс історії, яку він вибудував у сюжет засобом встановлення «закону», що скерує послідовність артикуляції сюжету. У будь-якому разі моральний підтекст цієї історичної аргументації має бути виведений із тих відносин, які історик вважає існуючими в межах сукупності розглянутих подій, між, з одного боку, сюжетною структурою оповідної концептуалізації, а з іншого — формою аргументації, запропонованої як експліцитно «наукове» (або «реалістичне») пояснення сукупності подій.⁶⁶

У цьому контексті важливо звернути увагу на думку Кріса Лоренца, відповідно до якої нормативні аспекти, пов'язані з вибором перспективи бачення минулого, є найбільш важливими в історіографії, тому що історики сперечаються про них найбільше. Подібно до описових тверджень, в історичних наративах нормативні твердження не існують поодиночі, а з'являються одне за одним, оскільки вони взаємопов'язані на концептуальному рівні. Як описові твердження спираються на теорії спостереження, так і нормативні твердження завжди спираються на теорії моралі, які, на думку Лоренца, цілком очевидно виступають у ролі базового знання. Більш того, доти і у тій мірі, доки спільноти людей будуть виводити свою ідентичність з історії, написання історії буде зберігати нормативний і практичний характер. Цей безпосередній взаємозв'язок між історією та ідентичністю (або «практичний інтерес історії») може пояснити, чому марно намагатися виключити етичні дискусії з практики історіописання. Зазвичай явні протилежні фактуальні твердження виявляються укоріненими в неявних протилежних нормативних судженнях. Тому, наголошує Лоренц, про нормативні погляди істориків краще від самого початку відкрито домовитися (задекларувати й піддавати науковому аналізу, а не відкидати з позиції

⁶⁵ Там само: С. 26.

⁶⁶ Там само: С. 27.

«етичного нейтралітету»), що в результаті дозволить посилити раціональність історичних дискусій.⁶⁷ Виділення ідеологічного підтексту як окремої стратегії наративізації або способу пояснення та інтерпретації у вайтівській концепції історичного наративу, на нашу думку, було першою спробою концептуального аналізу нормативного (ціннісного) виміру історичного знання в сучасній філософії історії.

Підсумовуючи, важливо підкреслити, що в межах вайтівської концепції історичного наратива пропонується певна схема з дванадцяти категорій історичного мислення на зразок дванадцяти кантіанських апіорних категорій розсудку — набір концептуальних інструментів, конкретна комбінація яких визначає, якої форми і змісту в результаті набуде та чи та історична оповідь, створюючи «ефект реальності». Тобто історичний наратив як вербальна модель є своєрідним пазлом із різних форм пояснення історичного матеріалу шляхом побудови сюжету (роман, комедія, трагедія, сатира), засобом формальної аргументації (формізм, органіцизм, механіцизм, контекстуалізм) і через покладання ідеологічного підтексту (консерватизм, лібералізм, радикалізм, анархізм). Саме тому, що історичний наратив (оповідь) є вербальною або дискурсивною моделлю розгортання історичних процесів, подій і явищ, він створює «ефект реальності», тобто вербальну репрезентацію цих історичних процесів, події та явища — історичної дійсності загалом, а не відображає її такою, якою вона насправді була.

References

1. *Hachko O.* «Arkheolohiia znannia»: do problemy stanovlennia filosofsko-istorychnykh pohliadiv M. Fuko. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2012. Vyp. 4(2). S. 200–207.
2. *Domanska E.* Istoriiia ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule. Kyiv : Nika-Tsentr, 2012.
3. *Lorenz Ch.* Istorychne znannia ta istorychna diisnist: na zakhyst «vnutrishnoho realizmu». *Aktualni problemy dukhovnosti* : zb. nauk. prats. Kryvyi Rih, 2020. Vyp. 21. P. 111–156.
4. *Topolskyi Ye.* Yak my pyshemo ta rozumiiemo istoriiu. *Taiemnytsi istorychnoi naratsii*. Kyiv : K.I.S., 2012.

⁶⁷ *Лоренц К.* Історичне знання та історична дійсність: на захист «внутрішнього реалізму». *Актуальні проблеми духовності* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 140–141, 144–145.

5. *Collingwood R.G.* The Idea of History. Oxford : The Clarendon Press, 1946.
6. *Danto A.C.* Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007.
7. *Domanska E.* A Conversation with Hayden White. *Rethinking History*. 2008. Vol. 12, № 1 (March). P. 3–21.
8. *Kellner H.* Twenty years after: A note on metahistories and their horizons. *Storia della Storiografia*. 1993. Vol. 24. P. 109–118.
9. *Mandelbaum M.* The Problem of Historical Knowledge. An Answer to Relativism. New York : Liveright Publishing Corporation, 1938.
10. *Spiropoulou A.* History and literature: An interview with Hayden White. *Synthesis*. 2015. № 8. P. 118–124.
11. *White H.* The Historical Event. *The Practical Past*. Evanston, Illinois : Northwestern University Press, 2014. P. 41–62.
12. *White H.* Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London : The Johns Hopkins University Press, 1975.
13. *White H.* The question of narrative in contemporary historical theory. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. P. 26–57.
14. *White H.* The value of narrativity in the representation of reality. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. P. 1–25.

THE NARRATIVIZATION STRATEGIES OF HISTORICAL KNOWLEDGE IN HAYDEN WHITE'S THEORY OF HISTORY

Olena Mishalova

Abstract. The paper is devoted to the theory of history of the American philosopher of history Hayden White, in particular, to the strategies of narrativization of historical knowledge in his conception of historical narrative. White believed that there can be no science in the modern sense without theory. His research approach was largely influenced by Maurice Mandelbaum's critical philosophy of history, which laid the analytical foundations of White's theory of historical knowledge, Robin Collingwood's philosophy of history, which drew his attention to the conceptual and methodological similarities between historiography and literature, and Arthur Danto's analytical narrative philosophy of history, according to which a historical fact is considered as a discursive phenomenon and a historical narrative as a form of organization of historical knowledge in the temporal wholes. It should be stressed that White recognized the powerful influence that the ideas of Michel Foucault and French structuralist philosophers, in particular Roland Barthes and Jacques Derrida, had on the formation of his position. It is noted that White considered his approach to be modernist, but, as Ewa Domanska rightly points out, his works show features characteristic of postmodernist discourse, which confirms that White is a multidimensional and interdisciplinary researcher who combined the theory of historiography and literary theory into a broader reflection on the topic of narrative understanding of reality.

According to White's theory of historical knowledge, a historical narrative is a verbal structure in the form of narrative prose discourse that claims to be a model or sign of past structures and processes in order to explain what they were by representing them. He distinguishes the following levels of conceptualization of a historical work: chronicle; story; mode of emplotment; mode of argument; mode of ideological implication. Thus, three obvious dimensions of historical work are postulated: epistemological, aesthetic, and moral, as well as a deep metahistorical dimension on which uncritically accepted paradigms (or styles) of historical thinking function.

It is emphasized that within the framework of the White's conception of historical narrative, a certain scheme of twelve categories of historical thinking is proposed, similar to the twelve Kantian's a priori categories of pure reason – a set of conceptual tools, a specific combination of which will determine what form and content a particular historical narrative will take as a result, creating the «effect of reality». In other words, a historical narrative is a kind of puzzle that consists of various forms of narrativization of historical knowledge: explanation by emplotment (Romance, Comedy, Tragedy, Satire), explanation by formal argument (Formism, Organicism, Mechanism, Contextualism), and explanation by ideological implication (Conservatism, Liberalism, Radicalism, Anarchism). Precisely because the historical narrative is a discursive model of the unfolding of historical processes, events and phenomena, it creates the «effect of reality» that is, a verbal representation of these historical processes, events and phenomena – historical reality as a whole, and does not reflect it as it really was.

Keywords: theory of history, historical narrative, «effect of reality», strategies of narrativization of historical knowledge.

Надійшла до редакції 10 липня 2023 р.

Мішалова Олена Віталіївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Mishalova Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0001-5469-6451>

elenmishalova@gmail.com

<https://doi.org/10.31812/apm.7678>